

Något om allmänt skadestånd inom arbetsrätten

SÖREN ÖMAN*

1. Inledning

Jan Kleineman har alltsedan sin avhandling 1987 om ren förmögenhets-skada intresserat sig för skadeståndsrättsliga frågor.¹ Redan i avhandlingen berörde han skadeståndsrättsliga frågor med anknytning till arbetsrätten, bl.a. genom analys av de för hans ämnesområde då centrala rättsfallen NJA 1925 s. 85 och NJA 1935 s. 300. Rättsfallen gällde fackliga organisations ansvar för ren förmögenhetsskada uppkommen genom stridsåtgärder (blockad och bojkott). Jan Kleineman intresserar sig alltjämt för sådana rättsfall och hans analyser på området befordrar akademisk debatt.² Det har därför tyckts mig passande att i denna festskrift i all enkelhet beröra några frågor om allmänt skadestånd inom arbetsrätten, den allra mest speciella formen av arbetsrättsliga skadestånd.

Allmänt skadestånd döms i princip ut bara om det finns en särskild lagregel om det.³ Sådana lagregler finns i de allra flesta arbetsrättsliga lagarna, t.ex. medbestämmandelagen och anställningsskyddslagen.⁴ Lagreglerna är formulerade på lite olika sätt, men de går alla ut på att man vid skadebedömningen ska beakta även omständigheter av annan än rent ekonomisk betydelse, t.ex. intresset av att reglerna i den aktuella lagen iaktas eller den kränkning som lagbrottet inneburit. Det allmänna skadeståndet tillfaller den

* Ordförande i Arbetsdomstolen.

¹ Kleineman, Jan, *Ren förmögenhetsskada – särskilt vid vilseledande av annan än kontraktspart*, Sthlm 1987.

² Se rättsfallet NJA 2015 s. 899, Kleineman, Jan, *Om uppkomsten av allmänna skadeståndsprinciper – exemplet contra bonos mores som en dolusprincip i svensk rätt*, i *Festskrift till Stefan Lindskog*, Sthlm 2018, s. 381 ff., Selberg, Niklas och Sjödin, Erik, *Stridsåtgärder i Högsta domstolen*, JT 2016–17 s. 184 ff. och Selberg, Niklas och Sjödin, Erik, *Om behörig domstol och civilrättsliga sanktioner för stridsåtgärder på arbetsmarknaden – Replik till Jan Kleineman om NJA 2015 s. 899*, SvJT 2019 s. 782 ff.

³ Undantag har t.ex. gjorts när EU-rätten ansetts kräva det, AD 2002 nr 45, jämför AD 2009 nr 89.

⁴ Lagen (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet och lagen (1982:80) om anställningsskydd.

som drabbats av lagbrottet. Termen allmänt skadestånd förekommer inte i lagstiftningen, utan det har myntats i rättspraxis från Arbetsdomstolen.⁵

2. Tillkomsten av bestämmelserna om allmänt skadestånd

En bestämmelse om allmänt skadestånd infördes för första gången 1928 i kollektivavtalslagen.⁶ Bakgrunden till kollektivavtalslagen och den samtidigt antagna lagen (1928:254) om arbetsdomstol var osäkerheten om ett kollektivavtals verkningar och de många arbetskonflikter som hade härjat landet sedan slutet av 1800-talet. Förslagen till lagstiftning var mycket kontroversiella och föranledde Landsorganisationen i Sverige att utlysa en politisk strejk i samband med att lagstiftningen skulle antas. Genom lagstiftningen slogs det fast att ett kollektivavtal medför s.k. fredsplikt, dvs. förbud mot stridsåtgärder, i de genom kollektivavtalet reglerade frågorna och att tvister om brott mot kollektivavtal och fredsplikten ska avgöras av Arbetsdomstolen. Tidigare hade det inte varit ovanligt att stridsåtgärder tillgripits vid oenighet om tolkningen av ett kollektivavtal eller för att genomföra ändringar i kollektivavtalet. För att inskräpa respekten för kollektivavtal och fredsplikten behövdes det en effektiv och flexibel men inte stigmatiserande sanktion även i de situationer där ett kollektivavtalsbrott inte hade inneburit någon ekonomisk skada, t.ex. om en arbetare, mot lön, hade beordrats att arbeta längre än vad kollektivavtalet medgav.⁷

Införandet av 1928 års lagstiftning hade föregåtts av misslyckade försök att införa motsvarande lagstiftning vid 1910 och 1911 års riksdagar. I 1910 års lagförslag fanns det inte någon bestämmelse om allmänt skadestånd.⁸ Det året infördes emellertid i Danmark motsvarande lagstiftning och som påföljd vid kollektivavtalsbrott, inklusive brott mot fredsplikten, hade valts

⁵ Enligt Svante Bergström är Arbetsdomstolens dåvarande ordförande Arthur Lindhagen upphovsman till termen, som förekommer först i AD 1932 nr 44, då den lags i parts mun, och AD 1932 nr 128, då termen förekommer i både rättsfallsrubriken och domen, Bergström, Svante, Kollektivavtalslagen – Studier över dess huvudprinciper, 2 uppl. Sthlm 1948 s. 160.

⁶ Lagen (1928:253) om kollektivavtal.

⁷ Tore Sigeman har uttryckt det så här: "Vad saken har gällt [...] har varit att finna sanktioner som, å ena sidan, är tillräckligt allvarliga för att inskräpa respekten för plikterna enligt avtalet och som därmed inte minst ger fackförningens löfte om fred under avtalsperioden ett verkligt värde som förhandlingsobjekt men som, å andra sidan, inte är så hårda att deras tillämpning framkallar trotsreaktioner och på det sättet kan skärpa motsättningarna mellan klasser och grupper i samhället." Sigeman, Tore, Bot, plikt och skadestånd – Om påföljder för kollektivavtalsbrott i nordisk rätt, i Perspektiv på arbetsrätten – Vänbok till Axel Adlercreutz, Lund 1983 s. 301 f.

⁸ Prop. 1910:96.

ett bot-system (på danska "bod") som innebar att Den faste Voldgiftsret, en dansk domstol, kunde utdöma en bot, som tillföll den skadelidande, oberoende av om någon ekonomisk skada uppkommit eller hur stor den ekonomiska skadan var.⁹

Skadeståndsreglerna i 1911 års förslag hade utformats under intryck av det danska bot-systemet. I propositionen med 1911 års förslag uttalade departementschefen att han utgick från att då gällande lag inte lade något hinder i vägen för Arbetsdomstolen att utdöma skadestånd även där skadan inte var av rent ekonomisk natur och att domstolen skulle komma att utnyttja alla lagliga medel för att bereda kollektivavtalet ett så verksamt skydd som möjligt.¹⁰ Första särskilda utskottet vid 1911 års riksdag förklarade att utskottet delade uppfattningen att det inte fanns något hinder mot att låta den skadegörande betala ersättning även för annan än ekonomisk skada.¹¹

Skadeståndsreglerna i 1911 års förslag syftade således till att bereda kollektivavtalet ett så verksamt skydd som möjligt. Den föreslagna lagen skulle reglera de rättsliga verkningarna av den tidigare oreglerade formen av avtal som kollektivavtal utgjorde och bl.a. undanröja den oklarhet som kunde råda om kollektivavtalets bindande verkan och därmed minska antalet tvister och arbetskonflikter.¹² Om man nu hade som målsättning att inskräpa respekten för kollektivavtalet som en form för att reglera arbetsvillkor och skapa arbetsfred, var varje kollektivavtalsbrott, oavsett om det medförde ekonomisk skada, skadligt för den respekt för kollektivavtalsformen som man ville uppnå. Man var tvungen att finna en effektiv rättslig sanktion för varje kollektivavtalsbrott. Det fanns på grund av lagstiftningens kontroversiella natur ett starkt motstånd mot att använda straff, eller straffliknande påföljder, som sanktion vid kollektivavtalsbrott. Den lösning som valdes var att den arbetsdomstol som man planerade att inrätta skulle få möjlighet att i syfte att bereda kollektivavtalet ett verksamt skydd utdöma den civilrättsliga sanktionen skadestånd även i fall där någon ekonomisk skada inte hade uppkommit.

Socialstyrelsen avgav 1916 ett förslag till lag om vissa åtgärder till främjande av arbetsfred, vilket i fråga om skadestånd byggde på 1911 års förslag. Socialstyrelsens lagförslag innebar att skadestånd skulle betalas "i förhållande till förseelsens art och skadans omfattning". Socialstyrelsen påpekade särskilt att skadeståndet kunde sättas till högre belopp än den rent

⁹ Se Sigeman, Tore, a.a. s. 301–327.

¹⁰ Se prop. 1911:43 s. 70, jämför också justitierådet Alexandersons yttrande i prop. 1928:39 s. 238 f.

¹¹ Bet. 1911:SärIU1 s. 20.

¹² Se t.ex. prop. 1911:43 s. 55 ff. och prop. 1910:96 s. 36 ff.

ekonomiska ("pekuniära") skadan, "där omständigheterna sådant påkalla".¹³ Inte heller Socialstyrelsens förslag ledde till lagstiftning.

En grupp särskilt tillkallade sakkunniga, vari ingick den blivande ordföranden i Arbetsdomstolen Arthur Lindhagen, avgav 1927 ett utkast till lag om kollektivavtal. Enligt förslaget kunde skadeståndsskyldighet finnas även när skadan bestått endast däri att kollektivavtalet inte hade hållits i helgd. De sakkunniga påpekade vidare att skadeståndet, som i viss mån hade frigjorts från skadans storlek, kunde höjas över skadans verkliga belopp bl.a. med hänsyn till avtalsbrytarens skuld.¹⁴ Departementschefen ansåg i propositionen med förslag till 1928 års kollektivavtalslag att de sakkunnigas förslag inte kunde förordas utan en viss jämkning. Han anförde:¹⁵

Därest den skadevållandes skuld skulle tillåtas verka förhöjning av skadeståndet utöver den verkliga skadan, skulle detta kunna fattas såsom införande av ett straffrättsligt moment, något som synes böra undvikas. Den övre gränsen för skadeståndet bör vara den verkliga skadan, men å andra sidan synes i lagtexten böra uttryckligen framhållas, att icke endast ekonomisk skada bör beaktas utan även skada av ideell natur. Härvid kommer särskilt i betraktande avtalsbrottets karaktär att kränka motsidans allmänna intresse av att avtalet hålles i helgd. [...]

Departementschefens uttalande om att den övre gränsen för skadeståndet bör vara "den verkliga skadan" måste ses mot bakgrund av det starka intresset av att i motiveringen undvika varje uttalande som skulle kunna tolkas som att sanktionsbestämmelserna hade karaktär av straff, som ju kan utdömas i princip oberoende av skada.

Under lagrådsgranskningen av förslaget påpekade fyra ledamöter av lagrådet att något bestämmande av en skadas verkliga belopp inte är möjligt i fråga om annan än ekonomisk skada.¹⁶

Genom 1928 års kollektivavtalslag fullföljdes intentionen från 1911 års förslag att Arbetsdomstolen skulle oberoende av den ekonomiska skadan kunna utdöma den civilrättsliga sanktionen skadestånd efter vad som krävdes för att bereda kollektivavtalet ett verksamt skydd. Man hade därvid, såsom andra lagutskottet påpekade vid behandlingen av 1928 års förslag, uppnått samma resultat som med användande av någon slags mellanform mellan straff och skadestånd utan att behöva använda benämningar som "bot" eller "plikt", som leder tanken till kriminellt ansvar.¹⁷ Att icke-ekonomiskt (ideellt) skadestånd skulle betalas uttrycktes i lagtexten genom följande mening: "Vid bedömning om och i vad mån skada uppstått skall

¹³ S. 20 f. i styrelsens underdåniga utlåtande.

¹⁴ Se prop. 1928:39 s. 121 f.

¹⁵ Prop. 1928:39 s. 124.

¹⁶ Prop. 1928:39 s. 238, jämför s. 250.

¹⁷ Bet. 1928:L2U36 s. 23. Jämför Ekelöf, Per Olof, Straffet, skadeståndet och vitet, i Uppsala universitets årsskrift 1942:s. s. 122 ff.

hänsyn tagas även till intresset i avtalets upprätthållande och övriga sådana omständigheter av annan än rent ekonomisk betydelse.” En motsvarande bestämmelse finns än i dag i 55 § medbestämmandelagen.

I 1928 års kollektivavtalslag intogs följande jämningsbestämmelse: ”Om det med hänsyn till den skadevällandes ringa skuld, den skadelidandes förhållande i avseende å tvistens uppkomst, skadans storlek eller omständigheterna i övrigt finnes skäligt, må skadeståndets belopp nedsättas; fullständig befrielse från skadeståndsskyldighet må ock äga rum”. Därefter har det i arbetsrättslig lagstiftning, som innehåller bestämmelser om allmänt skadestånd, regelmässigt införts en lagbestämmelse om möjlighet att efter skälighet jämka skadeståndet. Ofta ges inte någon särskild motivering till varför en jämningsmöjlighet införts. Jämningsbestämmelserna utformades fram till 1970-talets början i allmänhet språkligt efter förebild av bestämmelsen i kollektivavtalslagen. I början eller mitten av 1970-talet började kortare uttryckssätt att användas i lagtexten. I modern arbetsrättslig lagstiftning utsågs endast att skadeståndet kan sättas ned eller helt falla bort, om det är skäligt.

I praktiken uppskattas det allmänna skadeståndet emellertid för det mesta till ett visst belopp efter skälighet utan att några beräkningar görs, även om det för vissa vanligt förekommande situationer utbildats ett slags taxa för normalfall. Den uttryckliga möjligheten till jämkning används således inte i praktiken, även om Arbetsdomstolen ibland kan uttrycka saken som att skadeståndet jämkats. Det allmänna skadeståndets storlek bestäms med beaktande av samma omständigheter som kan föranleda jämkning. Det är då svårt att tala om att skadeståndets storlek har jämkats nedåt med hänsyn till samma omständigheter, vilket särskilt Per Olof Ekelöf tidigt framhöll med skärpa.¹⁸ Fokus vid bestämningen av det allmänna skadeståndets storlek är på skadegörarens handlande och, trots formuleringen av bestämmelserna, inte på den individuella skadelidandes upplevelse av kränkning.¹⁹

Den första bestämmelsen om allmänt skadestånd avsåg således bara kollektivavtalsbrott, och då särskilt fredspliktsbrott. Regler om allmänt skadestånd togs sedan in i så gott som all lagstiftning som reglerar förhållandet mellan parterna – organisationer eller enskilda – på arbetsmarknaden.²⁰ För det mesta har det inte särskilt motiverats varför det ansetts lämpligt att förbinda de förpliktelser som reglerats genom arbetsrättslig lagstiftning med

¹⁸ Ekelöf, Per Olof, a. a. s. 124 f.

¹⁹ Detta framgår tydligt av den regel som infördes i den första jämställdhetslagen om att ett belopp för allmänt skadestånd ska delas lika mellan flera arbetssökande som på grund av diskriminering inte kommit i fråga för en anställning, prop. 1978/79:175 s. 69 ff.

²⁰ Se t.ex. Nilsson, Edvard, Ideell skada – ersättningsrätt och ersättningsnivå, i Det 32. nordiske juristmøde 1990, s. 139 f. – Det finns numera motsvarande regler om ersättning för annan än ekonomisk skada i t.ex. immaterialrättslig lagstiftning, lagstiftning mot diskriminering och dataskyddslagstiftning, se t.ex. genomgången i SOU 1992:84 s. 65 ff.

den påföljden att skadestånd även för icke-ekonomisk skada kan dömas ut. När det har varit fråga om lagreglering av förpliktelser som brukar regleras i kollektivavtal eller om lagreglering som kan ersättas av kollektivavtal kan man anta att det har setts som en fördel att ett och samma handlande bedöms efter samma grunder oavsett om handlandet har utgjort brott mot kollektivavtal eller lag.²¹ När bestämmelser om allmänt skadestånd införts i rent arbetsrättslig lagstiftning har de som regel åtföljts av bestämmelser som stadgar en relativt kort preskriptionstid.

På antidiskrimineringsområdet har det allmänna skadeståndet 2009 ersatts av diskrimineringsersättning enligt diskrimineringslagen (2008:567) för att få en ännu strängare påföljd.²² När ett och samma handlande föranleder både diskrimineringsersättning enligt diskrimineringslagen och allmänt skadestånd enligt annan lagstiftning, dömer Arbetsdomstolen ut ett sammanlagt belopp.²³

Det allmänna skadeståndets preventiva verkan är något som ofta framhålls i den arbetsrättsliga litteraturen och ibland i förarbeten. Det allmänna skadeståndet ger även den kränkte en viss upprättelse. Det noteras också att det allmänna skadeståndet kan fungera som ett substitut för ersättning för ekonomisk skada när denna är svår eller dyr att utreda, dvs. gör så att sådan skada i praktiken ersätts utan utredningskostnader. En konsekvens av att det allmänna skadeståndet betraktas som ersättning för ideell skada anses emellertid vara att rätten till ersättning faller bort, om den skadelidande avlider.²⁴ Med hänsyn till den vikt som fästs vid det allmänna skadeståndets preventiva verkan kan en sådan konsekvens ifrågasättas.

De förslag till allmän lagreglering av det enskilda anställningsavtalet som lades fram 1911, i samband med förslaget till kollektivavtalslag, och 1935 (se SOU 1935:18) upptog inte några bestämmelser om allmänt skadestånd.²⁵ När en allmän lagreglering av anställningsförhållandena för

²¹ Se t.ex. prop. 1936:240 s. 93.

²² Prop. 2007/08:95 s. 386 ff. Se också Hellborg, Sabina, *Diskrimineringsansvar – En civilrättslig undersökning av förutsättningarna för ansvar och ersättning vid diskriminering*, Uppsala 2018, s. 344 ff. Se även Källström, Kent och Malmberg, Jonas, *Anställningsförhållandet*, 5 uppl. 2019, s. 106 ff.

²³ Se t.ex. AD 2015 nr 12, som gällde samtida brott mot diskrimineringslagen, anställningskyddslagen och föräldraledighetslagen (1995:584).

²⁴ AD 1976 nr 87 och AD 1964 nr 28, jämför prop. 1975:12 s. 156. – År 2002 infördes i 6 kap. 3 § skadeståndslagen (1972:207) en regel om att det relevanta är om krav på ideell ersättning framställdes före dödsfallet, inte om ersättningen har fastställts dessförinnan. Av ett icke refererat fall från tiden efter lagändringen – AD 2009 nr 70 – framgår att Arbetsdomstolen, med hänvisning till AD 1976 nr 87 men utan omnämnande av lagregeln, i det fallet ansett att det relevanta fortfarande är om ersättningen fastställts före dödsfallet.

²⁵ Någon allmän lagreglering av det enskilda anställningsavtalet kom aldrig till stånd. – När speciell reglering av enskilda aspekter av anställningsförhållandet införts efter 1928 har dock som regel en bestämmelse om allmänt skadestånd införts, se t.ex. semesterlagstift-

en viss kategori arbetstagare – hembiträden – som inte brukade vara organiserade infördes 1944 föreskrevs emellertid allmänt skadestånd.²⁶ Martin Wahlbäck har vid behandlingen av skadestandsreglerna särskilt pekat på lagens moralbildande verkan och uttalat förhoppning om att känslan av att man har förpliktelser gentemot den andra parten ska stärkas.²⁷ Här har vi kanske en annan förklaring till varför det allmänna skadeståndet har kommit till så flitig användning inom arbetsrätten. Lagstiftningen slår igenom effektivare och snabbare i den praktiska tillämpningen om varje brott mot lagen kan leda till påföljd oavsett om ekonomisk skada har uppkommit.²⁸ Särskilt effektivt blir genomslaget om inte bara enskilda arbetstagare och arbetsgivare utan även deras organisationer kan få allmänt skadestånd om lagen bryts i förhållande till en medlem. Då får organisationen ett extra incitament att övervaka tillämpningen.²⁹

3. Arbetstagarorganisations rätt till allmänt skadestånd vid lagbrott mot medlem

När det gäller att avgöra vem eller vilka som har rätt till skadestånd när en regel har brutits måste man bestämma regelns skyddsobjekt eller skyddsområde. I allmänhet har endast den eller de som regeln avser att skydda rätt till skadestånd av den som har brutit mot regeln.³⁰ När ersättning inom arbetsrätten ska betalas för icke-ekonomisk skada, som ju för det mesta inte är synlig utåt, blir det avgörande i praktiken hur man bestämmer regelns skyddsområde; den vars rätt regeln avser har ju vid brott mot regeln alltid fått denna rätt kränkt och därmed "skadats".³¹ Det står klart att en arbetsgivare som åsidosätter den rätt som en arbetstagare har enligt en kollektivavtalsregel får betala allmänt skadestånd till såväl arbetstagaren som den avtalsslutande arbetstagarorganisationen. Däremot lär det inte ha förekommit i praktiken att en organisation som har slutit kollektivavtalet

ningen från 1938 och framåt och lagen den (1939:727) om förbud mot arbetstagares avskedande med anledning av värnpliktstjänstgöring m. m. (prop. 1939u:20). Ett undantag utgör lagen (1939:171) om förbud mot arbetstagares avskedande i anledning av trolovning eller äktenskap m. m. Först i nästa version av den lagen infördes en bestämmelse om allmänt skadestånd, se prop. 1945:368 s. 26.

²⁶ Prop. 1944:217.

²⁷ Wahlbäck, Martin, Hembiträdeslagen, 4 uppl., Sthlm 1948, s. 68.

²⁸ Se t.ex. bet. 1975/76: InU 45 s. 49, där det framhålls att "det [är ett] faktum att skadeståndssanktionen är ett outhärligt hjälpmedel om lagstiftningen skall bli effektiv".

²⁹ Se t.ex. Sigeman, Tore, a.a. s. 320.

³⁰ Se t.ex. prop. 1975/76:105 bil. 1 s. 420.

³¹ Se t.ex. Roos, Carl Martin, Anmälan av Jan Kleineman; Ren förmögenhetsskada, i SvJT 1988 s. 48 f.

har tillerkänts allmänt skadestånd enligt medbestämmandelagen av sin egen medlem för den kränkning som ett kollektivavtalsbrott innebär.³² När en arbetstagers föreningsrätt har kränkts utdöms på grund av en särskild bestämmelse allmänt skadestånd till arbetstagaren för kränkningen och till dennes organisation för det intrång i dess verksamhet som kränkningen har inneburit.³³ Motsvarande gäller vid brott mot förtroendemannalagen.³⁴

Vad som har varit mest omdiskuterat är i vad mån arbetstagarorganisation ska ha rätt till allmänt skadestånd när arbetsgivaren har åsidosatt arbetsrättsliga lagregler i förhållande till organisationens medlemmar. Har kollektivavtal ersatt lagregeln, eller gäller innehållet i lagregeln såsom kollektivavtal, har organisationen emellertid såsom avtalslutande part alltid rätt till allmänt skadestånd för kollektivavtalsbrottet. Har arbetsgivaren åsidosatt en lagregel som ger organisationen en självständig rätt, till t.ex. varsel om förestående åtgärd mot medlem, kan allmänt skadestånd givetvis utdömas till organisationen.

När den första lagstiftningen om betald semester beslutades 1938, med en bestämmelse om allmänt skadestånd, ansåg departementschefen att en arbetstagarorganisation hade, jämte medlemmen, rätt till allmänt skadestånd av arbetsgivaren, om denne inte hade sett till att medlemmen fått sin rätt enligt lagen. Lagrådet var emellertid av motsatt uppfattning.³⁵ I samband med utarbetandet av nästa semesterlag 1945 höll Arbetsdomstolens ordförande med Lagrådet.³⁶ Man kan uttrycka det så att organisationens intresse av att en lagbestämmelse iakttas i förhållande till organisationens medlemmar omfattas av bestämmelsens skyddsområde bara om detta uttryckligen framgår av lagen.

I 1974 års anställningsskyddslag infördes utan närmare motivering en bestämmelse av innebörd att arbetstagarorganisation kunde få allmänt skadestånd med hänsyn till organisationens intresse av att lagens bestämmelser iakttas i förhållande till organisationens medlemmar.³⁷ Genom följdändringar i samband med ikraftträdandet gjordes genom hänvisningar den bestämmelsen tillämplig även beträffande lagen (1939:727) om förbud mot uppsägning eller avskedande av arbetstagarare med anledning av värnpliktstjänstgöring m.m., lagen (1945:844) om förbud mot uppsägning eller avskedande av arbetstagarare med anledning av äktenskap eller havandeskap

³² Jämför AD 1965 nr 28.

³³ Se 8 § andra stycket medbestämmandelagen och t.ex. prop. 1975/76:105 Bil. 1 s. 344 f, jämför s. 483 f. och 531.

³⁴ 10 § lagen (1974:358) om facklig förtroendemans ställning på arbetsplatsen.

³⁵ Prop. 1938:286 s. 233, 266 f. och 270.

³⁶ Se prop. 1945:273 s. 154.

³⁷ I förarbetena (prop. 1973:129 s. 187) motiverades lagregeln helt kortfattat med att organisationerna har ett allmänt intresse av att deras medlemmar kan lita på att arbetsgivarna respekterar lagen och att ett skadestånd till organisationen innebär bl.a. att lagens förmöreskrifter blir effektivt sanktionerade.

m.m. och lagen (1972:650) om rätt till ledighet och lön vid deltagande i svenskundervisning för invandrare.³⁸ Även i lagen (1914:45) om kommission, handelsagentur och handelsresande infördes en hänvisning till bestämmelsen i 1974 års anställningsskyddslag.³⁹ I de nu nämnda lagarna fanns det inte tidigare någon bestämmelse av motsvarande innebörd. Även i lagen (1974:981) om arbetstagares rätt till ledighet för utbildning infördes – utan närmare motivering – en bestämmelse liknande den i 1974 års anställningsskyddslag. När lagen (1945:844) om förbud mot uppsägning eller avskedande av arbetstagare med anledning av äktenskap eller havandeskap m.m. ersattes av lagen (1976:280) om rätt till föräldraledighet togs det i den nya lagen in en hänvisning till bestämmelsen i 1974 års anställningsskyddslag. När 1976 års lag ersattes av lagen (1978:410) om rätt till ledighet för vård av barn, m.m. behölls hänvisningen. I samband med ändringar per den 1 januari 1980 i 1978 års lag togs hänvisningen emellertid bort. Som motivering angavs, såvitt nu är av intresse, bara att paragrafen hade fått en lydelse som stämde överens med då föreslagna lagar om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet och om rätt till ledighet för vissa föreningsuppdrag inom skolan m.m.⁴⁰ I de nyss nämnda lagförslagen, som genomfördes, fanns inte någon motsvarande hänvisning eller någon bestämmelse liknande den i 1974 års anställningsskyddslag.

I samband med förberedelsearbetet till vad som kom att utmynna i 1982 års anställningsskyddslag uppmärksammades särskilt arbetstagarorganisationens rätt till allmänt skadestånd. Enligt föredragande departementschefen bör de rättsliga sanktionerna knyta sig till förhållandet mellan arbetsgivaren och arbetstagaren, när det inte rör sig om ett åsidosättande av regler som gäller det fackliga inflytandet, och en skyldighet att betala skadestånd till arbetstagarorganisationen bör på det enskilda anställningsavtalets område bero av om arbetsgivaren har åtagit sig det genom att binda sig vid ett kollektivavtal.⁴¹ I 1982 års anställningsskyddslag intogs således inte någon bestämmelse om arbetstagarorganisationers rätt till allmänt skadestånd när lagen brutits i förhållande till medlem. Genom att den grundläggande bestämmelsen avskaffades, bortföll även skadeståndsansvaret i fråga om de lagar som hänvisade till 1974 års anställningsskyddslag. I samband med att 1982 års anställningsskyddslag trädde i kraft gjordes även vissa – icke närmare motiverade – ändringar i lagen (1974:981) om arbetstagares rätt till ledighet för utbildning (studieledighetslagen). Emellertid ändrades inte bestämmelsen i 13 § studieledighetslagen om arbetstagarorganisationers rätt till allmänt skadestånd.

³⁸ Se prop. 1974:88.

³⁹ Se prop. 1974:29, särskilt s. 79.

⁴⁰ Prop. 1978/79:168 s. 67.

⁴¹ Prop. 1981/82:71 s. 83 ff.

Om man bortser från regleringen om föreningsrätt och fackliga förtroendemäns ställning, finns i dag således en bestämmelse om arbetstagarorganisationers rätt till allmänt skadestånd när lagen brutits i förhållande till medlem kvar bara i studieledighetslagen.

4. Allmänt skadestånd av arbetstagare

I 1928 års lag infördes på initiativ av andra lagutskottet ett tak för arbetares skadeståndsansvar: "Ej må i något fall skadestånd ådömas enskild arbetare till högre belopp än tvåhundra kronor".⁴² Som motiv anfördes att utgivandet av skadestånd kunde för enskilda arbetare, som ofta befinner sig i mindre god ekonomisk ställning, vara synnerligen betungande. Maximibeloppet motsvarade enligt uppgift en normal månadslön för en industriarbetare. Det var omdiskuterat om denna s.k. 200-kronorsregel var tvingande eller dispositiv och hur långt den sträckte sig.⁴³

Arbetsrättskommittén föreslog att någon motsvarighet till 200-kronorsregeln inte skulle tas med i den nya lagstiftning som skulle ersätta kollektivavtalslagen.⁴⁴ I propositionen med förslag till medbestämmandelagen föreslogs dock att 200-kronorsregeln skulle vara kvar.⁴⁵ Det förslaget föll emellertid efter lottning i jämviktsriksdagen, så medbestämmandelagen infördes 1977 utan 200-kronorsregel. Inrikesutskottet, som föreslog att 200-kronorsregel inte skulle tas med, förutsatte dock att skadeståndet vid olovliga konflikter även i framtiden hölls på en måttlig nivå.⁴⁶ Arbetsdomstolen kan sägas ha följt den anvisningen och de första åren efter borttagandet av 200-kronorsregeln bestämdes skadeståndet till 200 kr vid olovliga stridsåtgärder när det inte fanns några försvårande eller förmildrande omständigheter.⁴⁷ Normalbeloppet höjdes 1982 till 300 kr med hänvisning till

⁴² Bet. 1928:L2U36 s. 24.

⁴³ Se Bergström, Svante, a.a. s. 144 ff., Petré, Sture, Arbetsrätten inför vetenskapens forum – Några randanteckningar till en nyutkommen avhandling, i SvJT 1949 s. 241–250, Bergström, Svante, Vår juridiks fyrtyotalister – Ett genmäle, i SvJT 1949 s. 494–507, Petré, Sture, Arbetsrätten och vetenskapen än en gång – Slutreplik, i SvJT 1949 s. 507–514, Bergström, Svante, Arbetsrättsliga spörsmål I – Om räckvidden av den s.k. 200-kronorsregeln i kollektivavtalslagen, Sthlm 1950, och Conradi, Erland, Anmälan av Svante Bergström, Arbetsrättsliga spörsmål I – Om räckvidden av den s.k. 200-kronorsregeln i kollektivavtalslagen, i SvJT 1951 s. 356–363.

⁴⁴ SOU 1975:1 s. 508 ff.

⁴⁵ Prop. 1975/76:105 bil. 1 s. 285.

⁴⁶ Bet. 1975/76:InU45 s. 50 f.

⁴⁷ AD 1977 nr 218. Se för en närmare redogörelse för praxis SOU 1982:60 s. 229 f.

penningvärdeförändringen.⁴⁸ Det högsta sammanlagda belopp som dömdes ut för en arbetstagares deltagande i en olovlig stridsåtgärd var 600 kr, varvid Arbetsdomstolen angav att medbestämmandelagens regler om påföljder vid fredspliktsbrott då syntes ha spelat ut sin roll i konflikten.⁴⁹

Nya arbetsrättskommittén föreslog 1982 att 200-kronorsregeln skulle återinföras.⁵⁰ Förslaget, med viss modifikation avseende skadestånd vid olovliga stridsåtgärder, fördes vidare av regeringen och 1985 återinfördes 200-kronorsregeln men då begränsad till skadeståndsansvar för deltagande i en olovlig stridsåtgärd.⁵¹

Förhandlingsutredningen ansåg 1988 att 200-kronorsregeln vid olovliga stridsåtgärder borde slopas.⁵² Regeringen föreslog 1990 en lag om allmänt lönestopp med en bestämmelse om att, med avvikelse från 200-kronorsregeln vid olovliga stridsåtgärder, en arbetstagare inte fick åläggas högre skadestånd än 5 000 kr för brott mot fredsplikten enligt den föreslagna lagen.⁵³ Regeringens förslag avslogs dock av riksdagen.⁵⁴ Löneförhandlingsutredningen föreslog 1991 att 200-kronorsregeln vid olovliga stridsåtgärder skulle slopas.⁵⁵ Regeringen gick vidare med det förslaget och den 1 juli 1992 togs 200-kronorsregeln vid olovliga stridsåtgärder bort från medbestämmandelagen. Avsikten var att det skulle bli en väsentlig höjning av den generella skadeståndsnivån vid olovliga stridsåtgärder. Skadeståndet för en olovlig konflikt som varken innehåller försvårande eller förmildrande omständigheter borde enligt förarbetena ligga på 2 000 kr i 1992 års penningvärde. I de två fall om storleken på arbetstagares skadestånd för olovlig stridsåtgärd som har prövats sedan lagändringen 1992 har Arbetsdomstolen följt anvisningarna i förarbetena. I AD 1996 nr 22 bestämdes skadeståndet med hänvisning till vissa förmildrande omständigheter till 1 700 kr. Av AD 2018 nr 14 framgår att riktmärket med hänsyn till penningvärdeförändringen numera (2018) är 3 000 kr. I det rättsfallet ådömdes arbetstagarna allmänt skadestånd med 2 500, 3 000 respektive 3 500 kr beroende på omständigheterna i de enskilda fallen.

I annan arbetsrättslig lagstiftning än kollektivavtalslagen och medbestämmandelagen har det inte funnits något maximibelopp för arbetstagares skadeståndsansvar.

Det har varit förhållandevis ovanligt att en talan om allmänt skadestånd för brott mot lag eller kollektivavtal förs mot en arbetstagare. När sådan

⁴⁸ AD 1982 nr 129.

⁴⁹ AD 1978 nr 122.

⁵⁰ SOU 1982:60 s. 233 f. och 307 f.

⁵¹ Prop. 1983/84:165 s. 10 ff. och, i fråga om ikraftträdandedatumet, bet. 1984/85:AU3 s. 40.

⁵² Ds 1988:2.

⁵³ Prop. 1989/90:95 s. 6 och 9.

⁵⁴ Bet. 1989/90:AU24.

⁵⁵ SOU 1991:13 s. 121 ff.

talans förts har det för det mesta gällt brott mot fredsplikten. Antalet mål om arbetstagares brott mot fredsplikten är emellertid numera försvinnande få.⁵⁶ I stället har det på senare år blivit vanligare att talan förs mot arbetstagare om allmänt skadestånd enligt lagstiftningen om företagshemligheter eller för brott mot bestämmelser om konkurrensförbud i kollektivavtal.⁵⁷ Arbetstagare har dömts att betala allmänt skadestånd till arbetsgivaren för brott mot kollektivavtalsbestämmelser om konkurrensförbud i AD 2003 nr 61 (ej refererat) med 40 000 respektive 30 000 kr (jämför 70 000 respektive 45 000 kr i ekonomiskt skadestånd), i AD 2010 nr 42 med 40 000 kr och i AD 2018 nr 25 med 100 000 kr (jämför 2,1 miljoner kronor i ekonomiskt skadestånd).⁵⁸ Arbetstagare har dömts att betala allmänt skadestånd för brott mot lagstiftningen om företagshemligheter i AD 2006 nr 49 med 150 000 kr, i AD 2010 nr 7 (ej refererat) med 100 000 kr, i AD 2010 nr 27 med 75 000 kr (jämför 210 000 kr i ekonomiskt skadestånd), i AD 2013 nr 24 med 300 000 kr (jämför 3,2 miljoner kronor i ekonomiskt skadestånd), i AD 2017 nr 12 med 1 000 000 kr (även för upphovsrättsintrång, jämför 3 000 000 kr i ekonomiskt skadestånd), i AD 2018 nr 25 med 100 000 kr (jämför 2,1 miljoner kronor i ekonomiskt skadestånd) och i AD 2020 nr 18 med 200 000 kr.

Det framlottade slopandet av 200-kronorsregeln har således medfört att arbetstagare på senare år kunnat dömas att betala betydande belopp på uppemot 100 000 kr i allmänt skadestånd, jämför i förekommande fall ersättning för bevisad ekonomisk skada i miljonklass, för kollektivavtalsbrott i form av konkurrens. Man kan fråga sig om kollektivavtalsparterna föreställt sig att det kunde bli konsekvensen av att man tagit in ganska allmänt hållna bestämmelser om konkurrensförbud i kollektivavtal, kanske redan innan 200-kronorsregeln slopades 1977. I AD 2003 nr 61 och AD 2010 nr 42 verkar, såvitt framgår av avgörandena, parterna i de aktuella kollektivavtalen emellertid inte ha fått tillfälle att yttra sig, trots 5 kap. 1 § arbetstvistlagen.⁵⁹

⁵⁶ Sedan den 1 juli 1992 har det förutom de två tidigare nämnda domarna (AD 1996 nr 22 och AD 2018 nr 14) bara förekommit ytterligare två domar, AD 2018 nr 34 (där arbetstagarna inte ansågs ha brutit mot fredsplikten) och AD 1993 nr 3 (som gällde en stridsåtgärd under 1991).

⁵⁷ Förutom de fall med utdömt allmänt skadestånd som nämns har talan mot arbetstagare om allmänt skadestånd för kollektivavtalsbrott ogillats i AD 2015 nr 35, jämför AD 2018 nr 49, och talan mot arbetstagare om allmänt skadestånd för brott mot lagstiftningen om företagshemligheter ogillats i AD 2007 nr 4 (ej refererat), AD 2008 nr 59 (ej refererat), AD 2014 nr 55 (ej refererat), AD 2015 nr 35, AD 2015 nr 39, AD 2018 nr 31 och AD 2019 nr 14, jämför AD 2011 nr 11, AD 2016 nr 21 och AD 2020 nr 57.

⁵⁸ I AD 2018 nr 25 förde den kollektivavtalsslutande arbetsgivarorganisationen arbetsgivarens talan, men yrkade inget allmänt skadestånd för egen del.

⁵⁹ Enligt 5 kap. 1 § andra stycket lagen (1974:371) om rättegången i arbetstvister ska, om det förekommer anledning att kollektivavtal, som slutits av andra än parterna i målet, ha betydelse för prövningen av tvisten i målet, de parter som slutit kollektivavtalet beredas tillfälle att yttra sig i målet.

200-kronorsregeln var enligt förarbetena dispositiv, liksom skadeståndsbestämmelserna i medbestämmandelagen är det när det gäller brott mot kollektivavtalsbestämmelser som inte rör tvingande lagbestämmelser.⁶⁰ Under den tiden 200-kronorsregeln gällde har det i den juridiska litteraturen förordats att man, närmast för att undvika oskäligen resultat, i kollektivavtal bör intolka en tyst förutsättning om att högre skadestånd än 200 kr kan få betalas vid arbetares brott mot vissa bestämmelser, t.ex. konkurrensförbud.⁶¹ Något motsvarande – att man i kollektivavtal bör intolka en tyst förutsättning om att allmänt skadestånd på många tiotusentals kronor inte ska betalas vid arbetstagares brott mot vissa bestämmelser, t.ex. allmänt hållna bestämmelser om konkurrensförbud – verkar inte ha förordats i den juridiska litteraturen sedan 200-kronorsregeln slopades 1977 eller tagits upp av Arbetsdomstolen i rättsfallen.

En förklaring till att så höga allmänna skadestånd har dömts ut enligt lagstiftningen om företagshemligheter och för brott mot bestämmelser om konkurrensförbud i kollektivavtal kan vara att arbetstagarnas handlande i dessa fall på ett eller annat sätt haft att göra med konkurrerande verksamhet som kunnat direkt eller indirekt vara till vinning för dem och leda till obevisbara eller i vart fall svårbevisade ekonomiska skador för arbetsgivaren. Vid arbetsgivares brott mot kollektivavtal tillämpar Arbetsdomstolen med stöd av förarbetena en princip om att det allmänna skadeståndet ska bestämmas så att det inte i något fall ska te sig lönsamt att sätta arbetstagarnas rätt åt sidan till förmån för andra intressen.⁶² Det är inte otänkbara att motsvarande resonemang har, tyst, tillämpats i rättsfallen om arbetstagares kollektivavtalsbrott i form av konkurrens. I förarbetena till lagstiftningen om företagshemligheter finns uttalanden om motsvarande princip och dessa har återopats av Arbetsdomstolen i vissa av rättsfallen om företagshemligheter.⁶³

Det kan tilläggas att principen om att det allmänna skadeståndet ska bestämmas så att det inte ska te sig lönsamt att bryta mot kollektivavtal medför att en kollektivavtalslutande arbetstagarorganisation vid underbetalning till icke medlemmar, eller medlemmar som inte vill ha mer betalt, kan såsom allmänt skadestånd få det belopp som arbetstagarna borde ha fått.⁶⁴ Vid brott mot kollektivavtalsbestämmelser som ersatt lagbestämme-

⁶⁰ Bet. 1928:L2U36 s. 24 respektive prop. 1975/76:105 bil. 1 s. 419 f.

⁶¹ Se t.ex. Conradi, Erland, a.a. s. 358 och 362.

⁶² Prop. 1975/76:105 bil. 1 s. 302.

⁶³ Prop. 1987/88:155 s. 49. Motsvarande förarbetsuttalanden finns också i fråga om den nuvarande lagstiftningen, prop. 2017/18:200 s. 160.

⁶⁴ AD 2001 nr 82 och AD 1982 nr 114, jämför AD 2017 nr 6, AD 2013 nr 92 och AD 2009 nr 54.

ser bestäms det allmänna skadeståndet till arbetstagarorganisationen med utgångspunkt i storleken av de ekonomiska sanktioner som hade kunnat komma i fråga enligt lagen.⁶⁵

⁶⁵ AD 2003 nr 17, som gällde arbetstidslagen (1982:673) och där det allmänna skadeståndet beräknades med utgångspunkt i övertidsavgift enligt lagen, jämför AD 2017 nr 6.